

WILLEM II van BOXTEL: EDELMAN, RIDDER EN HEER VAN BOXTEL

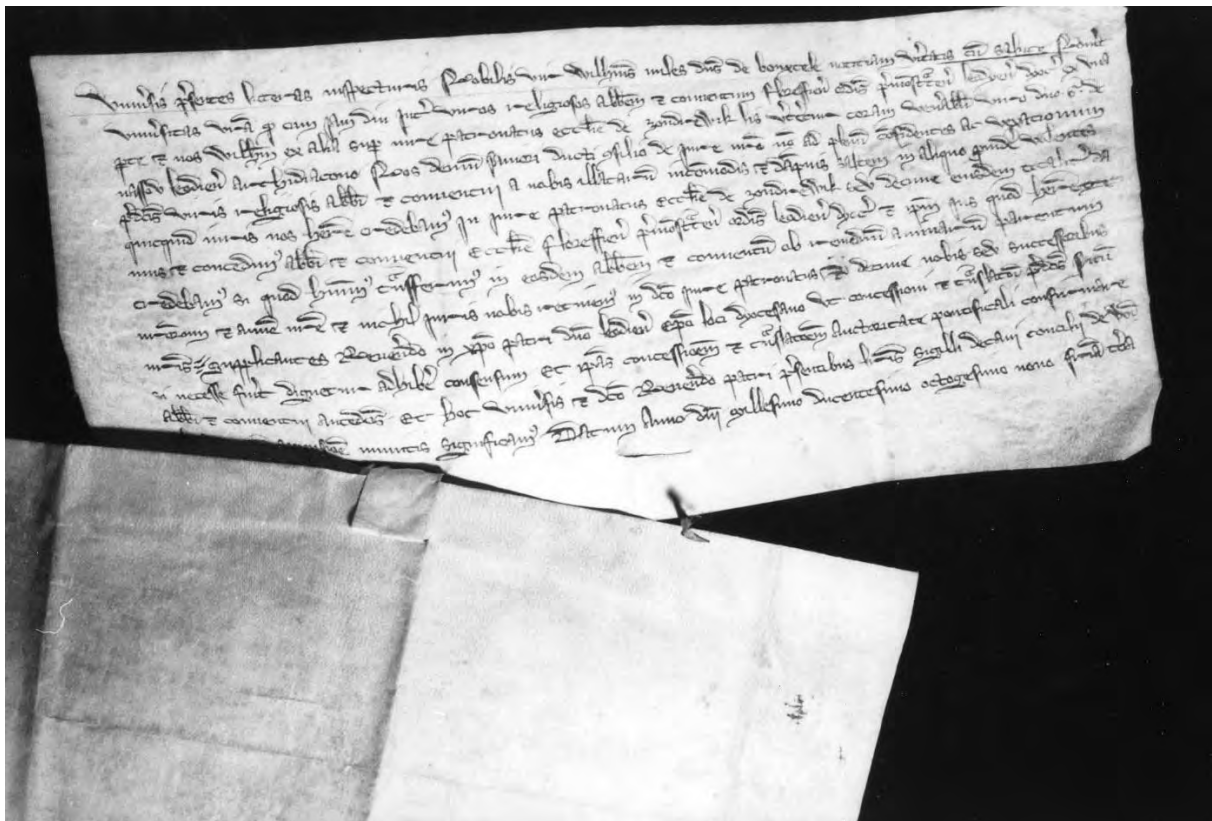
J.J.E.M. (Hans) de Visser (auteur)

Bea Schoenmakers (tweede lezer)

mei 2016

Samenvatting

In de abdij van Postel (België) bevindt zich een oorkonde van 28 maart 1290.¹ Voor Boxtel is dit document heel belangrijk. In één zin worden wij op de hoogte gebracht van de vroegste bestuurlijke ontwikkelingen die in Boxtel in de middeleeuwen hebben plaatsgevonden. Al in de eerste zin van de oorkonde staan de woorden: 'De edele Willem, ridder, heer van Boxtel'. Aan hem worden drie titels gegeven, namelijk: Edelman, Ridder en Heer. Deze oorkonde is in het Latijn geschreven. Daarom staan er deze Latijnse woorden: Nobilis vir Wilhelmus, Miles, Dominus de Bouxtele.

Oorkonde van 28 maart 1290

¹ Camps H.P.H., Oorkondenboek van Noord-Brabant tot 1312, I. De Meierij van 's-Hertogenbosch 1e deel ('s-Gravenhage 1979) 547 t/m 548.

1290 maart 28

Willem, heer van Boxtel, ziet af van zijn rechten op het patronaat en de tiende van Veldhoven ten gunste van de abdij Floreffe.

Origineel

A. Abdij Postel, charters Veldhoven 8. Het zegel van Willem van Boxtel, uithangend aan perkamenten zegelstaart, vrij gaaf, dat van de deken van Woensel verloren. Door deze oorkonde is die onder nr. 450 getransfigeerd.

Universis presentes litteras inspecturis nobilis vir Wilhelmus, miles, dominus de Bouxtele^a, noticiam veritatis cum salute.

Noverit universitas vestra quod, cum iam diu inter viros religiosos abbatem et conventum Floreffenses ordinis Premonstratensis Leodyensis^b dyocesis ex una parte et nos Wilhelmum ex alia super iure patronatus ecclesie de Zondrewik^c lis verteretur coram venerabili viro domino G(erardo) de Nassov Leodiensi archidiacono, nos demum saniori ducti consilio, de iure nostro non ad plenum confidentes ac vexationum predictis viris religiosus abbati et conventui a nobis illatarum incommodis et dampnis saltem in aliquo providere volentes, quicquid iuris nos habere credebamus in iure patronatus ecclesie de Zondrewik^d seu decime^e eiusdem totaliter damus et concedimus abbati et conventui ecclesie Floreffensis Premonstratensis ordinis Leodiensis dyocesis, et ipsum ius quod habere credebamus, si quod habuimus, transferimus in eosdem abbatem et conventum ob remedium animarum parentum nostrorum et anime nostre, et nichil iuris nobis retinemus in dicto iure patronatus et decime nobis seu successoribus nostris, supplicantes reverendo in Christo patri domino Leodiensi episcopo, loci dyocesano, ut concessionem et translationem predictis suum, si necesse fuerit, dignetur adhibere consensum et ipsas concessionem et translationem auctoritate pontificali confirmare abbati et conventui antedictis. Et hoc universis et dicto reverendo patri presentibus litteris, sigilli decani concilii de Woinsele^f ac nostri appensione munitis, significamus.

Datum anno Domini millesimo ducentesimo octogesimo nono, feria tertia post ramos palmarum.

Transcriptie van de Oorkonde van 28 maart 1290

Wat betekenen deze drie woorden ?

1. De titel 'edelman'.

Als eerste komt het woord 'edelman' aan de beurt. Om dit woord goed te begrijpen moeten we even nog verder teruggaan in de tijd. En wel terug naar de tiende eeuw. Want volgens Karel Leenders, een bekende historisch geograaf, moet de oorsprong van middeleeuws Boxtel worden gezocht in de tiende eeuw. Mogelijk gaat Boxtel terug op een toen reeds gevormd keizerlijk domein.²

² Leenders Karel A.H.W., 'Concurrentie of navolging', in: Brabants Heem 52 (2000) 61.

Het is een gebied dat reeds lang vóór de tiende eeuw als domein of grondheerlijkheid in het bezit is van een Rooms-Koning of –Keizer.³ Door hem of een opvolger wordt daarna dit hele domein of een gedeelte ervan in leen aan een adellijke heer uitgegeven. We zijn dan aanbeland tussen de jaren 900 en 1000. Tot nu toe zijn geen documenten uit deze tiende eeuw bekend waar de naam ‘Boxtel’ in voorkomt.

Leenhulde van de leenman aan zijn leenheer

³ Vera maakt een onderscheid in het begrip ‘domein’. Enerzijds is domein gelijk aan grondheerlijkheid, die wordt geëxploiteerd. Anderzijds noemt hij domein een ‘containerbegrip voor alle heerlijke goederen en rechten, dus voor grondheerlijkheid, gezagsrechten, regalia etc., alsmede voor exploitatie daarvan’. In navolging van hem kies ik voor de betekenis van het begrip domein als het gebruik van onroerende goederen en niet als een samenvatting van juridisch geladen verhoudingen. Vera Hein,...Dat men het goed van den ongeboornen niet mag verkoopen (Moergestel 2011) 152.

Voor het eerst staat de naam 'Boxtel' in een oorkonde waarvan de juiste datum niet bekend is. Uit onderzoek kwam men tot de conclusie dat dit document tussen 6 januari 1100 en 3 april 1110 werd opgeschreven.⁴ Daarin worden twee broers genoemd: *Harpert de Büchestelle* en *Meinnere*. Zij blijken achtenswaardige en zeer edele getuigen te zijn geweest. In het Latijn: 'idonei et nobilissimi'. Bij Harpert staat de toevoeging '**Büchestelle**' ofwel 'Harpert van Boxtel'. Deze toevoeging 'van Boxtel' kan een verwijzing zijn naar het domein of een gedeelte daarvan, dat hij mogelijk rond 1100 van de Rooms-Keizer te leen houdt.⁵ Beide broers staan dus hoog aangeschreven, omdat zij 'zeer edel' worden genoemd.

En de toevoeging 'zeer edel' verwijst naar '**edelman**'. In de akten uit elfde en twaalfde eeuw heeft deze titel '**edelman**' (= *nobilis*) betrekking op een adellijke persoon. Geen objectief maar een subjectief criterium ligt hieraan ten grondslag. Niet door heldhaftige, ridderlijke daden maar door edele geboorte behoort iemand tot de groep van edellieden. Dankzij zijn aanzien, zijn leengoed en de acceptatie van zijn waardigheid door anderen treedt hij toe tot een aparte klasse. Zijn maatschappelijke positie verschaft hem het recht om de eretitel '**edelman**' te voeren. Adellijke personen hebben er, volgens Ermen, doorgaans drie generaties voor nodig vooraleer zij in hun nieuwe stand geïntegreerd zijn.⁶ Als mannen van adellijken bloede menen zij het aan hun stand verplicht te zijn om volgens eigen rechtsregels (= *mos nobilium* = adellijke code) te moeten leven. Aldus vormen zij binnen de samenleving tegenover de klerikale stand een aparte juridische klasse. Niet alleen de toetreding tot deze adeldom maar ook het verlies ervan is geconditioneerd. Want door het verlies van zijn leengoed en van zijn heerlijke macht raakt de adellijke persoon zijn aanzien, zijn status, kwijt. Met het gevolg dat hij de hoogachting, die hij dankzij zijn leenbezit en rechten bij zijn medemensen heeft verworven, verliest.

Logisch, dat een dergelijke persoon gewoonlijk een landgoed wil verwerven om in zijn omgeving macht en aanzien te genieten. Een koninklijk of keizerlijk leengoed bestaat uit een bepaald aantal landerijen en boerderijen, waarop zijn horigen werken en geeft aan de bezitter ervan een hoge status. Zo zal ook wel edelman Harpert zijn keizerlijk leengoed in Boxtel hebben laten exploiteren door onderhorige personen waardoor hij bij de Boxtelaren in aanzien staat.

Onder 'exploitatie' wordt de opdracht verstaan, die de edelman aan zijn horigen geeft om zijn vaste goederen goed te bewerken, te beheren en te onderhouden.⁷ Volgens Hein Vera moet het begrip 'goederen' ruim worden opgevat. In de middeleeuwen is het heel gewoon om een landgoed inclusief de daarop wonende mensen over te dragen. Deze 'grondhorigen' worden dan ook onder de goederen gerekend.⁸ Met andere woorden de '**edelman**' heeft zowel rechten om goederen te exploiteren als ook de beschikkingsmacht en een publiekrechtelijk gezag over de mensen die aan hem onderhorig zijn.

Omdat het leengoed van de Boxtelse edelman mogelijk al in de tiende eeuw een onderdeel van '**het woongebied Boxtel**' is, wordt de Boxtelse samenleving in die tijd in haar geheel getypeerd met de term '**dorpsagglomerat**'. Dat wil zeggen, dat zij beschouwd wordt een '**verzameling**' van vrije personen en volledige horigen te zijn. Het leengoed van de Boxtelse edelman is een onderdeel van een groter gebied, waarbinnen ook vrije personen wonen met hun eigen bezit. Met '**vrije personen**' wordt bedoeld '**economisch vrij**'. Zij hebben geen economische verplichtingen tegenover de Boxtelse edellieden. Zij allen bewerken hun persoonlijk grondbezit.

Deze vrije personen hebben met de horigen slechts enkele onderlinge verbondenheden, omdat het aantal organisaties ten dienste van hun gemeenschap in die tijd zeer gering is. Dit

⁴ Camps H.P.H., Oorkondenboek I, 1e deel, 55 t/m 56. Mogelijk komt Harpert al voor in een charter, dat gedateerd wordt tussen 27 april 1076 – 1099. Eén van de getuigen is een zekere 'Hatbertus de Buxtel'. Volgens Camps gaat het hier waarschijnlijk om dezelfde persoon als in het charter van 1100 - 1110. Camps H.P.H., Oorkondenboek I, 1e deel, 50 t/m 53.

⁵ Dijstelbloem Martien en Hanneke van der Eerden, Een motte op de kerkheuvel, meer dan een hypothese (Boxtel 2011) 17 t/m 18.

⁶ Ermen Eduard van, Feodaal-heerlijke verhoudingen en territoriale patronen in het Middeleeuwse hertogdom Brabant (12de – 14de eeuw) IV (Leuven 1989) 711 t/m 717.

⁷ Vera Hein, ...Dat men het goed van den ongeboornen niet mag verkoopen, idem, 152.

⁸ Vera Hein,....Dat men het goed van den ongeboornen niet mag verkoopen, idem, 145 t/m 182.

agglomeraat omvat een woongebied, dat niet begrensd is. En het ‘gemeenschaps- of dorpsgevoel’ wordt bepaald door de afspraken, die een groep dicht bij elkaar wonende mensen onderling maakt ten aanzien van hun gemeenschappelijke gronden en andere gemeenschappelijke bestanddelen.

In de loop van de twaalfde of dertiende eeuw gaat één van de Boxtelse edellieden ertoe over om zijn keizerlijk leengoed te consolideren. Met consolidatie wordt bedoeld, dat een Boxtelse edele zich het leengoed van het keizerrijk toe-eigende. Gaandeweg heeft hij zich opgewerkt tot ‘eigengenoot’ ofwel ‘dominus fundi’ en wordt het leengoed zijn domein. Deze Boxtelse edellieden gaan zich als ‘grondheren’ beschouwen, die hun Boxtels grondgebied tot een ‘eigengoed’ ofwel tot een ‘allodium’ verklaren. Een aanwijzing daarvoor is te vinden in een opmerkelijke gewoonte te Boxtel, namelijk: de Keurmede.⁹

Dit vraagt om uitleg: de eigengenoot van Boxtel heeft horigen in dienst die hem keurmede verschuldigd zijn. Daarmee wordt het ‘recht van de dode hand’ bedoeld. Het is een hofrecht van deze heer om het beste stuk uit de nalatenschap van een overleden horige te mogen kiezen, zoals een meubelstuk of een stuk vee. In dit verband wordt dit recht ook wel aangeduid met het recht van ‘het beste hoofd’ (= het mooiste dier uit de veestapel) of van ‘de hoogstoel’ (= het mooiste meubel uit de inboedel).¹⁰ In plaats daarvan kan de heer ook een geldelijke vergoeding vragen, gelijk aan de waarde van het gekozen erfdeel. En in het geval een horige volkomen afhankelijk van zijn heer is, gaat bij zijn overlijden de gehele inboedel, minstens in theorie, naar zijn heer terug.

Aantoonbaar wordt in Boxtel aan dit recht van keurmede in de zestiende eeuw nog gehoor gegeven. Het Boxtels register van de keurmede (‘coermeeschapboeck’) is een dergelijk relict uit de tijd dat er in Boxtel een edele eigengenoot woont, die horigen in dienst heeft. Maar in de zestiende eeuw is een keurmedige niet meer persoonlijk afhankelijk van de Boxtelse heer. De betalingsplicht is dan verbonden aan het gebruik of bezit van bepaalde onroerende goederen.¹¹

Samenvatting: Ontwikkelingen in het leenstelsel in de vroege middeleeuwen

1. In de 10^e eeuw: Boxtel is een dorpsagglomeraat. Daarbinnen ligt een grondgebied, dat een grondheerlijkheid van de Rooms-Keizer is, en dat in zijn geheel of voor een gedeelte te leen is gegeven aan een edelman.
2. In de loop van de 12^e – 13^e eeuw is het leengoed eigendom van de Boxtelse edelman (= nobilis vir) geworden, die eigengenoot (= dominus fundi) ofwel grondheer wordt. En zijn grondgebied heet dan een allodium ofwel ook nog steeds grondheerlijkheid, omdat met dit woord hier bedoeld wordt: de landgoederen, waar de heer door middel van een horige of later een cijnsrelatie een persoonlijke band heeft met de bewerkers van ‘zijn’ grond.¹² Het accent ligt hier dus niet op de status van het grondgebied maar op de relatie tussen de grondheer en de horige/ bewerker.
3. De dominus fundi verwerft steeds meer stukken van het dorpsagglomeraat, zodat een hofallodium (= grootgrondbezit) ontstaat. Dit groeit uit tot een territorium, dat uit meerdere allodia bestaat. Daaronder valt allereerst een huis voor de heer zelf met een eigen terrein. En daartoe behoren ook nog enige verpachte hoeven, een leenhof om lenen te verheffen en een cijnshof met cijnsgronden.

⁹ Vera heeft een diepgaande studie gemaakt over de rechten op de gemene gronden, de uitgiftebrieven, het pootrecht en andere heerlijke rechten binnen de Meierij van 's-Hertogenbosch. Daarbij gaat hij in op de collectieve en individuele rechten van de rechthebbenden. Vera Hein,...Dat men het goed van den ongeboornen niet mag verkoopen, idem, 182 t/m 276.

¹⁰ Ten Houte de Lange C.E.G., Heerlijkheden in Nederland (Hilversum 2008) 29 t/m 33.

¹¹ Asseldonk M.M.P. van, De Meierij van 's-Hertogenbosch, idem, 104.; Zie ook: Vera Hein,... Dat men het goed van den ongeboornen niet mag verkoopen, idem, 160 t/m 161.

¹² Vera Hein,Dat men het goed van den ongeboornen niet mag verkoopen, idem, 152.

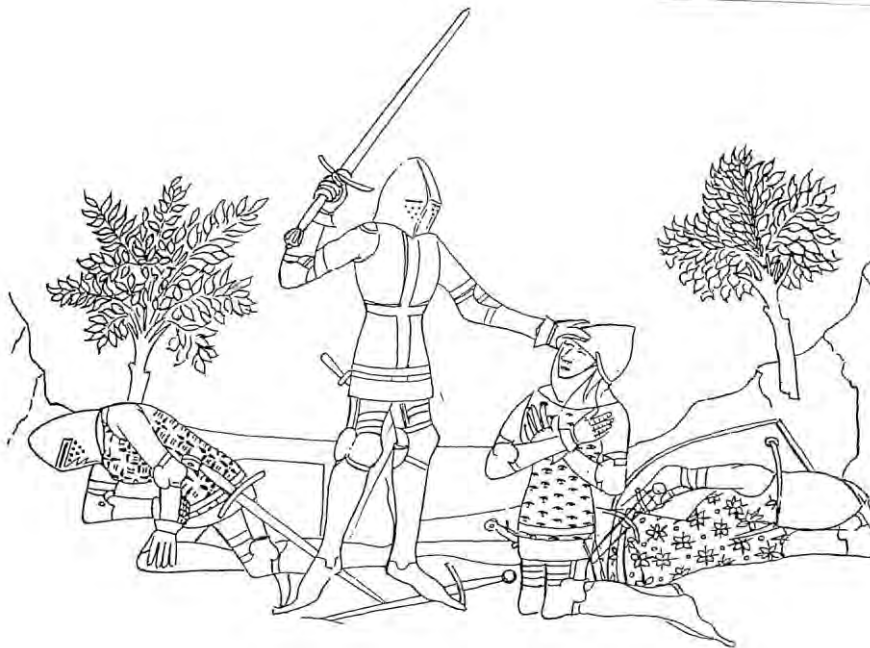
2. Naam maken op het slagveld

2.1. De titel 'ridder' met ere dragen en daardoor carrière maken

Zoals in zijn tijd, het einde van de dertiende eeuw, gebruikelijk is, verlangt ook de edele heer **Willem II er in zijn jeugd jaren naar om tot ridder (= miles) te worden geslagen. Zo'n ridderslag wordt pas in de loop van de twaalfde of dertiende eeuw ingevoerd.**¹³

Voor de edelen in die tijd is het ridderschap een hoog en duur ideaal. Het begint al met de aanschaf van wapentuig, bepantsering en paard. Een ridder treedt immers altijd te paard met zijn tegenstander in het strijdperk. De aanschaf van een maliënkolder, slag- en steekwapens en de paardenbepantsering kosten de aspirant-ridder een vermogen. En een dergelijke zwaarbewapende uitrusting vraagt een extra langdurige training van de kandidaat om vaardig ten strijde te kunnen trekken. Alleen de rijken hebben de mogelijkheid om dit ideaal te realiseren. Deze vermogende idealisten zijn allereerst te vinden binnen de adellijke families. Binnen deze groep van adellijke ridders onderscheidt zich de baanderheer. Naast deze ridders van adellijke afkomst zijn er ook ridders van niet-adellijke geboorte. In documenten uit die tijd worden deze laatsten **altijd na hun adellijke collega's genoemd.**

Voorzien van paard en uitrusting gaat de aspirant-ridder ofwel schildknaap zich toeleggen op de krijgskunst. Daartoe treedt hij bijvoorbeeld bij een baanderheer in dienst om zich in het **gevecht te bekwamen in de hoop eens tot de ridderstand verheven te worden. Maar zo'n ridderslag krijgt de kandidaat niet zonder slag of stoot.** Het ridderschap vereist feitelijk professionalisering, omdat van elke ridder technische en tactische bekwaamheid wordt verlangd. Fysieke geschiktheid, tactisch inzicht en loyaliteit aan God en vaderland zijn nodig om tot ridder te worden uitgeroepen. In principe staat elke ridder bij zijn tijdgenoten in zeer hoog aanzien. Zijn inwijding maakt grote indruk op de aanwezigen, vooral wanneer de nieuwe ridder plechtig zweert voortaan de ridderlijke deugden te zullen onderhouden.

Ridderslag op het slagveld

¹³ Met de invoering van de ridderslag krijgt het Latijnse woord 'miles', zoals wij in oude middeleeuwse archiefstukken tegenkomen, een andere Nederlandse betekenis. Dit woord betekent dan niet meer 'ruiter' maar 'ridder'. Voordat de ridderslag wordt ingevoerd, wordt een nieuwe krijger slechts met een riem omgord en ontvangt hij een zwaard. Hij behoort dan voortaan tot een groep ruiters. Blockmans Wim en Peter Hoppenbrouwers, Eeuwen des onderscheids. Een geschiedenis van middeleeuws Europa (Amsterdam 2002) 166 t/m 174.

Zo vermeldt de Brusselse dichter Hein van Aken rond 1300 in een leerdicht de dialoog tussen de heidense sultan Saladin en de christelijke ridder Hugo van Tabarië. Zij spreken met elkaar vlak voordat Saladin aan de ridder zijn vrijheid teruggeeft. Want Hugo is tijdens een kruistocht door het islamitisch leger gevangengenomen. De sultan wil van de kruisvaarder weten, wat het ridderschap inhoudt, omdat hij daarna ook zelf tot ridder geslagen wil worden. Ook al benadrukt Hugo dat alleen christenen ridder kunnen worden, toch dwingt Saladin hem de betekenis van het ridderschap uit te leggen.

In opdracht van de kruisvaarder laat de sultan zijn hoofd wassen en zijn baard afscheren ten teken van zijn voornemen om voortaan een zuiver leven te leiden. Om zijn reinheid te tonen kleedt hij zich in een wit gewaad en krijgt hij een rode mantel om zijn schouders. Dat symboliseert de vrijgevigheid die elke ridder moet tonen. De zwarte beenbeschermers verwijzen naar de bestrijding van overmoed en het zwaard naar de plicht om weduwen en wezen te beschermen. Ook de witte gordel, de gouden sporen en de witte kap zijn symbolen **van evenveel ridderlijke deugden. ‘Ontbreekt mij nog iets?’** vraagt Saladin daarna aan Hugo. **‘De ridderslag,’** antwoordt de kruisvaarder, **‘en die kan ik U niet geven, omdat alleen een vrij man die kan geven. En ik ben uw gevangene.’**

Ook wenst Saladin in ieder geval de diepere betekenis van de rituelen te vernemen. Hem wordt uitgelegd dat een echte ridder kuis, dapper, nederig en rechtvaardig is. Bovendien moet elke ridder de zwakkeren beschermen.¹⁴

De voornaamste deugd die een ridder nastreeft, is **‘eer’ met als keerzijde ‘schaamte’**. De eerbied voor elke ridder neemt bij zijn tijdgenoten toe, naarmate hij meer eervolle daden heeft verricht. Zo stijgt zijn roem naar grote hoogte als hij zich dapper toont in het gevecht. Vooral als hij zich strijdlustig gedraagt voor een hoger doel zoals voor een (edele) vrouw, een vorst of, nog beter, het christelijk geloof. Elke ridder die deze eer toont, wordt in de literatuur uit die tijd hoog geprezen.

2.2 De slag bij Woeringen in 1288

Dit ridderideaal streeft ook de edelman Willem II van Boxtel na als hij nog schildknaap is. In 1281 is hij in ieder geval nog geen ridder.¹⁵ Daarom gaat hij deelnemen aan een strijd die ontbrand is vanwege een erfenisconflict rond het hertogdom Limburg, dat in 1283 ontstaat. Hij sluit zich aan bij zijn bloedverwanten, Jan I van Kuyc, baanderheer van Kuyc en Grave, en diens zoon Henrick.¹⁶ Van deze Jan I moet Willem II van Boxtel veel hebben geleerd, omdat de heer van Kuyc zich dapper en strijdlustig op het gevecht, dat in 1288 zal plaatsvinden, voorbereidt.

De aanleiding tot dit gevecht is de aanspraak op het hertogdom Limburg. Hertog van Brabant Jan I en graaf van Gelre Reinoud I claimen beiden vanaf 1283 deze erfenis. Na vijf jaar ruzie wordt er op 5 juni 1288 bij Woeringen (nabij Keulen) om het bezit van dit hertogdom **gevochten. Van ’s morgens 9 uur tot circa 5 uur** in de middag duurt de strijd. Compact op elkaar gaat het Brabants leger het gevecht aan tegen het vijandelijke leger. Als Keulse stedelingen en boeren, die onder leiding van de graaf van Berg met de hertog van Brabant meevechten, zich in de strijd mengen, geeft de tegenstander zich over. In kronieken wordt geschreven dat negenhonderd tot meer dan duizend strijders van de graaf van Gelre dood op het slagveld blijven liggen, terwijl vele anderen vluchten. Met een verlies van zeshonderd man is de Brabantse hertog de overwinnaar en hij neemt Limburg in bezit.¹⁷

¹⁴ Hogenelst Dini en Frits van Oostrom, *Handgeschreven wereld. Nederlandse literatuur in de Middeleeuwen* (Amsterdam 1995) 177.

¹⁵ Dillo M. en G.A.M. van Synghel, *Oorkondenboek van Noord-Brabant tot 1312. De heerlijkheden Breda en Bergen op Zoom, Deel II, Eerste stuk* (Den Haag 2000) 662 t/m 664. Akte van 17 april 1281.

¹⁶ Jan I van Kuyc (circa 1230 – 13 juli 1308) ontvoert op 23 juni 1296 in opdracht van koning Eduard I van Engeland graaf Floris V en heeft mogelijk meegedaan aan de beroemde Guldensporenslag in 1302. Coldewey J.A., *De Heren van Kuyc, 1096 – 1400* (Tilburg 1981) 58 t/m 118; Idem, 230 t/m 321.

¹⁷ Borman C. de, *Chronique de l’abbaye de Saint-Trond, 2* (Liège 1877) 220 t/m 221. Zie ook: Sleiderink Remco, *De stem van de meester. De hertogen van Brabant en hun rol in het literaire leven (1106 – 1430)* (Amsterdam 2003) 90. Jennes R., ‘Bekende veldslagen’, in: *Geschiedenis der Nederlanden 1* (Amsterdam/Brussel 1977) 329 t/m 330.

*De slag bij Woeringen.
Op de helm van hertog Jan I een vuurspuwende draak*

Deze bekende veldslag bij Woeringen wordt rond 1290 door de historiograaf Jan van Heelu (ofwel Van Leeuwen) in een rijmkroniek beschreven.¹⁸ Hij componeert zijn heldendicht voor een hoofs, ridderlijk auditorium. Want een dergelijk heldhaftig epos voordragen past toch uitstekend bij feestelijke bijeenkomsten aan het hertogelijke hof of in de ridderzalen van andere helden van Woeringen. Daarom roemt hij de heldhaftige daden van alle deelnemers aan Brabantse zijde. Hij wil niemand overslaan en niemand in zijn eer krenken. De historische feiten die erin vermeld worden, zijn zeker betrouwbaar, omdat Heelu als ooggetuige van de veldslag al twee jaar na dit gevecht zijn oeuvre schrijft. Maar zijn **interpretaties zijn 'Brabants' gekleurd**.¹⁹ De kroniekschrijver draagt zijn werk immers op aan Margaretha van York, de Engelse koningsdochter en de verloofde van Jan II, de oudste zoon van hertog Jan I van Brabant. Bovendien heeft hertog Jan I of anders zeker één van zijn leenmannen uit het Nederlandse deel van zijn hertogdom aan Heelu opdracht gegeven om dit epos te schrijven.

¹⁸ Schäfke Werner, *Der Name der Freiheit 1288 – 1988. Aspekte Kölner Geschichte von Worringen bis Heute* (Köln 1988).

¹⁹ Janssen Wilhelm en Hugo Stehkämper, *Der Tag bei Worringen, 5 juni 1288* (Düsseldorf 1988). Zie ook: Ridder P. de, 'Psychologie en geschiedenis: Bronnen en problemen bij een studie der persoonlijkheid van hertog Jan I van Brabant (1267 – 1294)', in: *Eigen schoon en de Brabander* 61 (1978) 199 t/m 212.; Ridder P. de, 'Psychologie en geschiedenis: Hertog Jan I van Brabant', in: *Idem* 62 (1979) 155 t/m 182.; Sleiderink Remco, *De stem van de meester*, *Idem*, 75 t/m 97.

In zijn heldendicht wil Heelu daarom op de eerste plaats hertog Jan I van Brabant roemen om zijn dapperheid. Politieke ambities, gebiedsuitbreiding en machtsstreven, die het denken en doen van hertog Jan van Brabant beheersten, komen in het epos niet aan de orde. Nooit is er een ridder geweest die zo heldhaftig op het slagveld was als Jan van Brabant. Zo steekt de dichter de loftrumpet over de veldheer. Zijn moed en vechtlust inspireren zijn manschappen om hem te volgen. Tot één van zijn beste baanderheren ofwel aanvoerders behoort Jan I van Kuyc. Op het moment dat twee van zijn metgezellen aan het begin van de strijd in gevaar komen, snelt Jan I van Kuyc hen te hulp en wordt de vijand verslagen.

Heer Rudolf von Rotenburg krijgt een lauwerkrans

Maar niet slechts de aanwezige ridders worden geprezen. Ook schildknapen die vanwege hun al vóór de strijd getoonde moed en strijdlust tot ridder zijn geslagen, worden genoemd. Het is in die tijd gebruikelijk, dat edelen zich voor een belangrijke strijd tot ridder laten slaan. De ridderslag betekent, dat een man bereid is een belangrijk gevecht aan te gaan.²⁰ Zo worden door Heelu te midden van een aantal namen van helden in de strijd bij Woeringen ook de

²⁰ Avonds, P., Brabant tijdens de regering van hertog Jan III (1312 – 1356). De grote politieke krisissen (Brussel 1984) 92.

namen van Jan I van Kuyc en van Willem van Boxtel genoemd. Hij schrijft over Jan van Kuyc:

Originele tekst:

‘Met groeten daden, di hi wrachte,
Van Cuc die vrome ridder, alsoe
Dat menich man onvro
Wert, in der vianden side,
Doe die heere van Kuc met stride
Overhant dus weder nam. ‘²¹

Transcriptie:

De heldhaftige daden
van de dappere ridder Van Kuyc
bezorgde menig man zijn ondergang
aan de zijde van de vijand.
Dankzij de strijd lust van die man
de overmacht weer toenam

En over de edelman Willem II van Boxtel verhaalt de historiograaf:

‘Ende oec Lauwereys Volcaert,
ende Diederic van Herlaer;
Dese worden ridders alle daer.
Ende Willem van Boecstele,
Heinric van Wilre ende andere vele,
die vrome waren ende stout.’²²

En ook Laurens Volcaert
en Diderick van Herlaer;
worden ridder daar.
En Willem van Boxtel,
Henrick van Wilre en nog velen,
die dapperheid en moed samen delen.

De meest geëigende plaats om tot ridder te worden geslagen is vanzelfsprekend het slagveld. Wij mogen daarom aannemen, dat Willem van Boxtel zich zeer vereerd heeft gevoeld tot de uitverkoren schildknapen te behoren, die deze eer te beurt valt. Ongetwijfeld moet voor hem het hoogtepunt van de ceremonie zijn geweest, het moment dat hij voor de hertog van Brabant neerknielt. Omringd door zijn strijdmakkers slaat hertog Jan I hem in naam van God, de heilige Michaël en de heilige Joris met het plat van een ontbloot zwaard driemaal op zijn schouder of rug. Door de hertog zelf tot ridder te zijn geslagen moet hem diep hebben geraakt. Want deze hertog is zelf een echte vechtersbaas. Hij wint niet alleen deze veldslag. Hij heeft in zijn korte leven vaker oorlog gevoerd en gaat graag naar feestelijke toernooien om ook daar in het strijdperk te treden. Deze veldheer, een voorbeeld van moed en dapperheid, verleent aan hem, Willem van Boxtel, in aanwezigheid van Jan I van Kuyc en diens zoon Henrick, de hoogste eer.

Het is dan ook logisch dat Willem van Boxtel op 7 november 1290 er opnieuw op zal hebben **gestaan, dat hij in een voor hem belangrijke oorkonde vermeld wordt als: ‘nobilem virum** Willelmum, **miletem, dominum de Bocstelle** ‘. **Op die dag sluit ‘de edelman Willelmus, ridder, heer van Boxtel ‘ een contract af met Arnold, heer van Diest.** Daarin worden afspraken gemaakt over de bruidsschat die Arnold aan Willem zal geven vanwege het aanstaand huwelijk van Willem met Maria, een dochter van Arnold. Dat heer Jan I van Kuyc als getuige bij dit contract aanwezig is, valt goed te begrijpen, gezien de relatie tussen hem en Willem in 1288.²³

2.3. De titel ‘heer van’

Vanaf de tweede helft van de dertiende eeuw verdwijnt geleidelijk in allerlei documenten van **de Bossche Meierij de titel ‘edelman door geboorte’ en gebruikt men de titel ‘heer van’.** Deze verschuiving is ten aanzien van de Boxtelse heer goed waarneembaar.

²¹ Heelu Jan van, Rymkronyk, betreffende den slag van Woeringen, van het jaar 1288. Uitgegeven door J.F. Willems (Brussel 1836) verzen 8240 t/m 8245.

²² Heelu Jan van, Rymkroniek, Idem, verzen 8596 t/m 8601. Laurens Volcaert is een zoon van Walter, heer van Cantecrode. Diderick van Herlaer, ridder, zoon van Arnout. En Henrick van Wilre sneuvelt in de slag van Kortrijk in 1302. Velthem Lodewyc van, Voortzetting van den Spiegel Historiae (1248 – 1316), 2^e deel (Bruxelles 1931, vijfde partje, derde boek) 1319 t/m 1322

²³ Lijten J., ‘Een huwelijkscontract in 1290’, in: Campina 24 (1994) 66 t/m 69.

*Zegel van heer Willem II van Boxtel.
Het randschrift luidt: Zegel van de edele Willelmus, heer van Bucstel, ridder*

Er zijn tien oorkonden bewaard gebleven, die in het jaar 1290 zijn opgesteld, en waarin heer Willem II steeds **met zijn titels 'edelman en heer' wordt vermeld**. Twee en een half jaar later noemt hertog van Brabant Jan I **in een charter van 9 juli 1293 hem 'Willelmus, heer van Boxtel'**. **Dan is de overgang ook voor de heren van Boxtel een feit**. Vanaf die tijd worden de adellijke heren van Boxtel steeds op deze wijze betiteld. Ook Willem II betitelt zichzelf op deze manier. Daarvoor moet verwezen worden naar de aanhef van de oorkonde van 21 december 1293.²⁴ **Deze akte begint met de woorden: 'Wij, Willelmus, heer van Boxtel, ridder'**(= **Nos, Willelmus, dominus de Bocstelle, miles**). Willem heeft zijn positie in Boxtel verstevigd. Zijn macht en aanzien zijn gestegen.

Want de titel **'heer van'** is een verwijzing zowel naar de rechts- en bestuursmacht alsook naar het bezit van de titeldrager. Als edelman bestaat **zijn 'heerlijkheid' uit een 'grondheerlijkheid'**. Als **'grootgrondbezitter' oefent** hij zijn bestuurlijke en rechterlijke macht uit over zijn horigen.²⁵ Maar op het eind van de dertiende eeuw breidt de Boxtelse grondheer zijn gezag over Boxtel uit. En de plaatselijke bevolking heeft daar geen problemen mee gehad, aangezien hij in wezen bij de mensen in zijn omgeving in hoog aanzien staat. Dankzij deze sociale status gaat de grondheer dus over tot machtsuitbreiding. Dit houdt in, dat hij zijn rechtsmacht

²⁴ Camps, idem, 611 t/m 613.

²⁵ Vera Hein, ...dat men het goed van den ongeboornen niet mag verkoopen, idem, 163.

voortaan niet slechts binnen zijn grondheerlijkheid uitoefent maar over het hele dorp. Op deze manier komt Boxtel steeds meer onder invloed van de plaatselijke grondheer. Hoe deze machtsuitbreiding heeft plaatsgevonden in Boxtel weten wij niet. Misschien laat heer Willem II zijn positie, die hij door zijn aanzien binnen de plaatselijke gemeenschap heeft verworven, ook officieel bekrachtigen. Dan zal hij naar het leenhof van de Duitse vorst zijn gegaan en is hem toen de rijksonmiddellijke heerlijkheid Boxtel in leen geschonken. Maar het kan ook zijn dat hij alle gezagsrechten in het rijksonmiddellijke leen Boxtel naar zich toegetrokken heeft en het dorp Boxtel persoonlijk tot een 'gerechtsheerlijkheid' heeft omgevormd. Want een dergelijke heerlijkheid wordt een gerechtsheerlijkheid genoemd, als de plaatselijke heer de volledige rechtsmacht over het gehele dorp bezit. Dat wil zeggen dat hij een gerecht met volledig openbare rechtsmacht heeft aangesteld, de 'schepenbank'. De schepenen zijn economisch vrije personen.

Om de status van een gerechtsheerlijkheid te kunnen bepalen spelen de heerlijke rechten van de plaatselijke heer een belangrijke rol. Hiertoe behoren zijn rechten als leenheer en zijn jurisdictierecht. Met betrekking tot zijn rechten als leenheer gaat het om de vraag, hoeveel leenmannen aan het leenhof van de Boxtelse heer leenroerig waren. Aldus wordt de omvang van het persoonlijk goederenbezit van de heer van Boxtel zichtbaar. Zo is de heer van Boxtel allereerst leenheer van een aantal goederen in Boxtel en Liempde zelf. Daarnaast bezitten de Boxtelse heren in de veertiende eeuw heerlijke rechten in Hamont, Achel, Sint Huibrechtslille, Tilburg, Veldhoven (Zeelst), Dinther, Empel, Enschoot, Oyen, Lithoijen, Hedikhuizen, Rosmalen, Oud-Heusden, Eethen en Herpt. En zij hebben visrechten in een bepaald gedeelte van de Dommel.²⁶

Eerst mag een verdachte flink eten en drinken en dan volgt het verhoor

²⁶ Coenen Jean, Baanderherenboeren & burgers, idem, 74 t/m 85.

Bovendien is de juridische macht van de Boxtelse heer binnen zijn gerechtsheerlijkheid zeer belangrijk om zijn status te kunnen duiden. De vraag is: welke rechtsbevoegdheid bezit de Boxtelse heer? De Boxtelse heer heeft de volledige rechtsmacht. Hij bezit naast de lage ook de middelbare en de hoge rechtsmacht. **Onder de 'lage rechtsmacht' valt** het bekrachtigen en registreren van rechtshandelingen en het bemiddelen in geschillen. Deze jurisdictie vertrouwt de Boxtelse heer toe aan de Boxtelse schepbank. Onder de **'middelbare of civiele jurisdictie'** vallen burgerlijke zaken, zoals het maken van wetgevende voorschriften en het **beheer van onroerende goederen**. En onder de **'hoge ofwel criminele jurisdictie'** vallen rechtszaken waarop een lijfstraf of de doodstraf kan volgen.

Ook de militaire potentie en de financiële waarde **van zo'n heerlijkheid spelen** een belangrijke rol in de status van een gerechtsheerlijkheid. Via de Franse taal, waar een **gerechtsheerlijkheid 'seigneurie banale' heet**, krijgt in ons land een dergelijke heerlijkheid de naam van **'baanderheerlijkheid'**. En een heer, die zo'n baanderheerlijkheid bezit, heet **'baanderheer'** of **'banheer'** of **'baanrots'**. Een term, die verwijst naar het krijgswezen. Onder zijn vierkante banier ofwel vaandel treedt een baanrots met zijn soldaten in de strijd. Op het vaandel staat het wapenschild van de commandant van de compagnie afgebeeld. In ons geval zal vanaf ongeveer 1290 het familiewapen van de strijdende Boxtelse heer zijn banier hebben gesierd.

Het aantal soldaten, dat onder de vierkantige banier van een baanderheer moet aantreden, is afhankelijk van de financiële waarde van zijn heerlijkheid. Daarover worden wij geïnformeerd via een ordonnantie van Maximiliaan van Oostenrijk in 1488.²⁷ Op zijn bevel moeten de hertogelijke leenmannen die een heerlijkheid met een hoge, middel en lage jurisdictie in leen hebben, en die jaarlijks twee honderd kronen aan het hertogelijk leenhof afdragen, met een kleine afdeling ruitery (= *'glavie'*) **ten strijde trekken**. Is de waarde van een dergelijke heerlijkheid honderd kronen waard, dan moet slechts één ruiters te paard aantreden. En is een dergelijke heerlijkheid maar vijftig kronen waard, dan moet één man zich bij het voetvolk melden.

Met zijn ruiters trekt baanderheer Van Ranst ten strijde

²⁷ Ordonnantie, OSA 's-Hertogenbosch, Register met afschriften van privileges en andere stukken 1475 t/m 1611, inv. nr. 72, folio 153 v. t/m 155 r.; Idem, folio 219 r.

Uit de documenten blijkt dat bijvoorbeeld heer Henrick van Ranst, heer van Boxtel, enkele keren met een groepje ruiters onder de wapenen gaat om met een Brabantse hertog oorlog te voeren. Hiermee wordt een indicatie gegeven, hoeveel zijn baanderheerlijkheid Boxtel waard is. Bovendien wordt de status van de baanderheerlijkheid ook aangegeven door de kleding van het personeel van de baanderheer. Hij kleedt niet alleen zijn militie maar ook zijn ambtenaren en dienstlui. Zodoende zal hoogstwaarschijnlijk de kleding van het personeel van de Boxtelse heer voorzien zijn geweest van zijn wapenschild en geverfd in de kleuren, die hij voorgeschreven heeft.²⁸ In 1356 wordt de rechtspositie van de heer van Boxtel en zijn onderdanen nog eens flink verhoogd. Want dan wordt Boxtel aantoonbaar **een** ‘rijks-onmiddellijke heerlijkheid’.

Juridische macht:

bestuur	rechtsbevoegdheid	rechtsgebied	uitvoerend orgaan
grondheer	lage rechtsmacht	zijn grondheerlijkheid	gedelegeerd aan zijn laat- en leenhof
gerechtsheer	volledige rechtsmacht	gehele dorp	gedelegeerd aan schepensbank

Literatuur

Dit is een uittreksel uit:

J.J.E.M. (Hans) de Visser: *Boxtel: Een heerlijkheid tussen twee heren Ca 1100-1652 Van hulde aan de keizer naar trouw aan de hertog*
’s-Hertogenbosch, 2013

²⁸ Damen Mario, ‘Heren met banieren’, idem, 152 t/m 156.